

بررسی تطبیقی سبک زندگی در تصاویر نسخه خطی قابوسنامه عنصرالمعالی و گلستان سعدی

چکیده

ادبیات آیینۀ تمام‌نمای زندگی فردی و اجتماعی در هر دوره تاریخی است لذا با مطالعه این آثار می‌توان تا حد زیادی با سبک زندگی و مقتضیات آن در ادوار مختلف آشنا شد. قابوس‌نامه و گلستان به‌عنوان دو اثر ارزشمند ادب تعلیمی همواره مورد توجه و مطالعه محققان بوده‌اند. لذا انجام یک بررسی تطبیقی از سبک زندگی در این دو اثر می‌توان به ارائه الگوی تاریخی مناسب از زندگی فردی و اجتماعی دست یافت. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی تطبیقی معیارهای سبک زندگی در این دو اثر می‌پردازد؛ چراکه پیام‌های فاخر تربیتی و اجتماعی شناور در این دو اقیانوس حکمی می‌تواند راه‌گشای هر انسان و جامعه، خواهان تکامل باشد. فاصله نسل فعلی از زندگی باثبات و آرام ضرورت این امر را بیشتر نشان می‌دهد. با مقایسه به‌عمل آمده میان آداب و مهارت‌های فردی، اجتماعی-فرهنگی، سیاسی و اقتصادی ارائه‌شده در قابوسنامه و گلستان، نشان می‌دهند که ضمن هم‌رأی بودن دو نویسنده در خصوص معیارهای مختلف سبک زندگی تا چه حدی تأثیر شرایط اجتماعی و نوع دیدگاه دو نویسنده توانسته است در ارائه متفاوت برخی معیارهای سبک زندگی در آثارشان مؤثر باشد.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی سبک زندگی در قابوسنامه عنصرالمعالی و گلستان سعدی.
۲. استخراج سبک زندگی فردی و اجتماعی در تصاویر نسخ مصور قابوسنامه عنصرالمعالی و گلستان سعدی.

سوالات پژوهش:

۱. الگوی سبک زندگی اصیل ایرانی در این دو اثر ارزشمند تعلیمی در چه حوزه‌هایی نمود داشته است؟
۲. سبک زندگی ارائه‌شده در این دو اثر تعلیمی تا چه حدی با یکدیگر هم‌راستا بوده و در چه حوزه‌هایی با یکدیگر متفاوتند؟

کلید واژه: سبک زندگی، قابوسنامه، عنصرالمعالی، گلستان سعدی.

مقدمه

سعدی و عنصرالمعالی دو نویسنده بزرگ ادبیات تعلیمی هستند که هر یک نقش به‌سزایی در ارتقای مفاهیم ناب ادب فارسی داشته‌اند. از جمله این مفاهیم آداب و مهارت‌های زندگی است که این دو نویسنده بزرگ در ارائه آن و ترویج سبک زندگی اصیل ایرانی - اسلامی به نسل‌های آینده اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند. از یک‌سو، نویسنده‌ای چون عنصرالمعالی که گویا خود و پدرش (اسکندر)، در مسند قدرت و حکومت بوده‌اند و به اوضاع عمومی و آسیب‌های اجتماعی جامعه واقف است. از طرف دیگر، سعدی است که چندان جایگاه حکومتی را تجربه نکرده است و اوضاع پریشان عصر او حتی او را در مواجهه با حکومت و مردم کمی محافظه‌کار هم کرده است. عنصرالمعالی در بیان مهارت‌های زندگی به فرزندش و نسل‌های بعد کاملاً صریح است و نثری شیوا، ساده و روان دارد. او به همه جوانی امور زندگی توجه دارد؛ از آداب میهمانی گرفته تا آداب استحمام و مهارت‌های سیاسی و اقتصادی و از این‌رو، ملک‌الشعرای بهار آن را «مجموعه تمدن اسلامی پیش از مغول» نامیده است (بهار، ۱۳۳۷: ۱۱۳). سعدی نیز زیرک است، او در عین شجاعت نسبت به بیان مطالب خود، گلستان خود را آینه‌ای از رویدادهای جامعه خویشتن معرفی می‌کند (اسلامی ندوشن، ۱۳۸۱: ۱۰۲). او جلوه‌ای از تجربیات فراوان زندگی‌اش را که حاصل حدود سی سال سفرهای پیاده و سواره به اقصی نقاط جهان و مشاهده آداب و رسوم و فرهنگ‌های مختلف مردم دنیا بوده، در قالب این کتاب گران‌بها بیان می‌دارد. لذا اگر گاهی تفاوت‌هایی در قابوسنامه و گلستان مشاهده می‌شود، در اصول نیست؛ بلکه در شیوه بیان و لفظ می‌باشد. «بسیاری از مفاهیم تعلیمی و مضامین اخلاقی در قابوسنامه عنصرالمعالی و گلستان سعدی با هم شبیه و در پاره‌ای اوقات یکی می‌شود و اگر تفاوت اندکی دیده می‌شود در اثر تفاوت لفظ و واژه است» (یلمه‌ها و رجبی، ۱۳۹۳: ۲۷).

در این پژوهش سعی شده است آداب و مهارت‌های هر فرد در قبال خود و جامعه‌اش به‌دقت از منظر عنصرالمعالی و سعدی، بررسی و ارائه گردد. سبک زندگی که در واقع در حوزه علوم اجتماعی از آن بحث می‌شود، تعاریف گوناگونی دارد. «نظام‌واره خاص زندگی است که به یک فرد، خانواده یا جامعه با هویت خاص اختصاص دارد» (شریفی، ۱۳۹۱: ۲۸) و جیمز مک‌کی، سبک زندگی را الگویی برآمده از ارزش‌ها و باورهای مشترک یک گروه یا جامعه می‌داند که به‌صورت رفتارهای مشترک ظاهر می‌شود (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۶: ۲۰۵). همان‌گونه که در تعریف سبک زندگی بیان شد، سبک زندگی افراد با توجه به موقعیت جغرافیایی، ارزش‌ها و فرهنگ هر فرد و جامعه متفاوت است. لذا برای شناخت بهتر سبک زندگی اصیل ایرانی - اسلامی چاره‌ای جز رجوع به ادبیات تعلیمی ایران نیست. در این میان، قابوسنامه عنصرالمعالی و گلستان سعدی را می‌توان از مهم‌ترین این منابع ذکر کرد.

ضرورت طرح و بررسی این موضوع از آن‌روست که امروزه جهان به‌جای ورود به دنیای پست‌مدرن به‌سوی دوره‌ای گام برمی‌دارد که در آن پیامدهای مدرنیته ریشه‌ای‌تر و جهانی‌تر از پیش شده‌اند (گیدنز، ۱۳۸۲: ۳۰) و فاصله گرفتن نسل جوان از معیارهای اصیل سبک زندگی که موجب سرگردانی آنان در هدف و وسیله شده است، نگارندگان را برآن داشته

است که با نگاهی مقایسه‌ای به بررسی و تحلیل سبک زندگی در دو اثر ارزنده ادبیات تعلیمی: قابوسنامه و گلستان سعدی بپردازند؛ چراکه باید گفت: یکی از غنی‌ترین منابعی که می‌تواند معیارهای سبک زندگی اصیل ایرانی را با زبان و بیان جذاب و اثرگذار برای نسل جوان امروز ارائه دهد، بستر ادبیات و به‌ویژه ادبیات تعلیمی ایران است که قابوسنامه و گلستان نیز نمونه بارز آن به‌شمار می‌رود. «ارزش خاص این کتاب احتمال آن بر آداب و رسوم کهن ایرانی (مهمانی‌رفتن، غذاخوردن و ...) و ذکر گوشه‌هایی از تمدن کهن ایرانی است که جز در قابوسنامه در منابع دیگر دیده نمی‌شود» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۵۴).

در باب پیشینه این موضوع نیز لازم به یادآوری است که هیچ پژوهش مستقلی با رویکرد بررسی تطبیقی سبک زندگی در قابوسنامه و گلستان صورت نگرفته است، اما برخی از پژوهشگران به‌صورت گذرا اشاراتی به آن داشته‌اند. برای نمونه اسعدی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «خانواده در قابوس‌نامه»، پس از ارائه تعریف خانواده از منظر جامعه‌شناسان، دیدگاه ویژه عنصرالمعالی را در خصوص مهارت‌های ازدواج و تشکیل خانواده و وظایف اعضای خانواده مورد بررسی قرار می‌دهد. سبزیان‌پور (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی دیدگاه تربیتی ایرانیان باستان در قابوس‌نامه»، بررسی می‌کند که دستورهای تربیتی که در قابوس‌نامه با آموزه‌های تربیتی قوم ایرانی هم‌خوانی داشته است را احصی نموده و در نتیجه‌گیری پایانی، سرچشمه بسیاری از تعلیمات ایرانی را که امروزه به‌شکل ضرب‌المثل عربی شهرت دارند، از این اثر دانسته است. صفری‌نژاد (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی سعدی»، پس از تحلیل رابطه سعدی با طنز به‌ویژه طنزهای انتقادی، عدالت و ریا را به‌عنوان دو چالش مهم سیاسی و اجتماعی عصر او دانسته و نماد بی‌عدالتی را شاهان و امرا و نماد ریا و سالوس را شحنه و محتسب و قاضی معرفی می‌نماید که هیچ کدام از طنزهای گزنده سعدی در امان نبوده‌اند.

نتیجه‌گیری

عنصرالمعالی و سعدی با هدف تعلیمی و خیرخواهانه قابوس‌نامه و گلستان را برای تعالی جامعه خویش و نسل‌های آینده تألیف نمودند و سبک زندگی ارائه شده در هر دو اثر را می‌توان در قالب چهار مهارت کلی زندگی خلاصه کرد: (۱) آداب و مهارت‌های فردی که شامل انجام تکالیف دینی، خردورزی و دانش‌اندوزی و آداب تغذیه است. (۲) آداب و مهارت‌های اجتماعی و فرهنگی که شامل مهارت دوست‌یابی، آداب سخن‌وری، آداب انتقاد و آداب عشق‌ورزی و تشکیل خانواده است. (۳) آداب و مهارت‌های اقتصادی که شامل فرهنگ کسب‌وکار و پس‌انداز و فرهنگ انفاق و احسان است. (۴) آداب و مهارت‌های سیاسی که شامل دشمن‌شناسی و فرهنگ جهاد و مبارزه با ظلم است. آداب و مهارت‌های ارائه شده در قابوس‌نامه و گلستان شباهت‌های نزدیکی با یکدیگر دارند و اگر تفاوت‌هایی باشد در نوع بیان و لفظ و نیز گاهی به جهت مقتضیات خاص زمانی است نظیر آداب عشق‌ورزی و تشکیل خانواده که به دلایل خاص اجتماعی و فردی که زندگی سعدی متأثر از آن است، مربوط می‌شود. بسیاری از مهارت‌های ارائه شده در دو اثر با بن‌مایه‌های اخلاقی و آیات قرآن و احادیث اهل‌بیت نزدیک است که مواردی از آن در متن اشاره شد. عنصرالمعالی به‌جهت رسالت آموزشی خود زبانی ملایم، ساده و پدرا نه اتخاذ می‌کند و توصیه‌هایش به صورت نظام‌مند مطرح شده است. اما سعدی

زبانی تند و انتقادی در قالب ارائه حکایات دارد که در عین تقسیم‌بندی موضوعی باب‌های گلستان به هشت باب؛ در موارد متعددی حکایاتش انسجام موضوعی ندارد و گاهی دغدغه‌های او به صورت پراکنده در گلستان جاری است.

منابع

- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۸۱). چهار سخنگوی وجدان ایران. تهران: قطره.
- اسعدی، مریم السادات. (۱۳۸۹). «خانواده در قابوسنامه»، مجله بوستان ادب، دوره دوم، شماره دوم.
- افتخاری، سیدعطاء... و علی‌بخشی، نجمه. (۱۳۹۰). «مسئولیت متقابل مردم و حکومت در گلستان و بوستان سعدی». فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان فارسی، دانشگاه آزاد بوشهر، صص ۲۰۶-۱۸۳.
- الهامی، فاطمه. (۱۳۹۱). «جایگاه قابوس‌نامه در قلمرو ادبیات تعلیمی». پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، شماره ۱۶، صص ۱۵۸-۱۳۱.
- بحرانی، میثم بن علی. (۱۳۷۵). ترجمه شرح نهج‌البلاغه (ابن‌میثم). قربانعلی محمدی مقدم، علی‌اصغر نوایی، ج ۲، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۳۷). سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی. ج ۲، تهران: امیرکبیر.
- پارسا نسب، محمد. (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی ادبیات فارسی از آغاز تا سال ۱۳۵۷. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- پرینیان، موسی و حسینی آباریکی، سیدآرمان. (۱۳۹۱). «سفارش‌های اقتصادی سعدی در بوستان و گلستان». پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، شماره ۱۶، صص ۱۸۸-۱۵۹.
- جانی‌پور، محمد و ستوده‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۲). «جهاد؛ مقوله‌ای فرهنگی - اعتقادی در چارچوب سبک زندگی اسلامی». دو فصل‌نامه تخصصی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در قرآن کریم، شماره اول، صص ۹۲-۷۵.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱). مفاتیح‌الحیاه، چاپ دهم، قم: اسرا.
- دشتی، علی. (۱۳۸۸). قلمرو سعدی. تهران: آگه.
- داوری، پریسا. (۱۳۸۸). «برخی از اندیشه‌های واقع‌گرایانه سعدی در بوستان و گلستان». پژوهش‌نامه ادبیات فارسی، شماره سه، صص ۹۰-۵۹.
- رحمت‌آبادی، الهام و آقابخشی، حبیب. (۱۳۸۵). «سبک زندگی و هویت اجتماعی جوانان». فصل‌نامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۲۰، صص ۲۵۳-۲۳۵.
- روحانی، حسن. (۱۳۹۰). «سرمایه خانواده، سنگ بنای سرمایه اجتماعی». فصل‌نامه راهبرد، شماره ۵۹، صص ۴۶-۷.
- روح‌الامینی، محمود. (۱۳۹۴). نموده‌های فرهنگی و اجتماعی در ادبیات فارسی. تهران: نشر آگه.
- (۱۳۷۲). مبانی انسان‌شناسی. تهران: عطار.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۴۳). با کاروان حله. تهران: علمی.
- سبزیان‌پور، وحید. (۱۳۹۲). «بررسی دیدگاه تربیتی ایرانیان باستان در قابوسنامه». پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، شماره هفدهم، صص ۸۶-۵۱.

- سرمد، غلامعلی. (۱۳۸۹). «اشارات مدیریتی گلستان سعدی و کاربردهای آموزشی آن». فصل‌نامه تحقیقات مدیریت آموزشی، شماره سوم، صص ۹۵-۱۲۰.
- سعدی شیرازی. (۱۳۷۷). گلستان. تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی، تهران: خوارزمی.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). سبک‌شناسی نثر. تهران: میترا.
- صفری‌نژاد، حسین. (۱۳۸۹). «بررسی اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی سعدی». فصل‌نامه تخصصی ادبیات فارسی دانشگاه آزاد مشهد، شماره ۲۸، صص ۲۳۹-۲۱۶.
- عادل‌زاده، پروانه. (۱۳۹۲). «بررسی جایگاه رهبری در گلستان سعدی». نشریه مدیریت بهره‌وری، شماره ۲۷، صص ۲۰۷-۱۹۹.
- عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت الاحیاء التراث.
- عنصرالمعالی، قابوس. (۱۳۹۰). قابوسنامه. به اهتمام غلامحسین یوسفی، تهران: علمی و فرهنگی.
- کدیور، جمیله. (۱۳۸۶). «زن از نگاه سعدی (در بوستان و گلستان)». مجله زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، صص ۷۳-۹۵.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۲). تجدد و تشخص (جامعه و هویت شخصی در عصر جدید). ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- مامقانی، عبدالله. (۱۳۸۹). سراج‌الشیعه فی آداب‌الشریعه. تحقیق و ویرایش علی فضلی، قم: شاکر.
- متینی، جلال. (۱۳۷۵). مقالاتی درباره زندگی و شعر سعدی، داستان اشخاص در گلستان. تهران: امیرکبیر.
- محدثی، جواد. (۱۳۸۹). اخلاق معاشرت، قم: بوستان کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۱). آداب معاشرت در اسلام، قم: صفحه‌نگار.
- مهدوی‌کنی، محمدسعید. (۱۳۸۶). «سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی». فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۱.
- نصیری، فاطمه؛ اعظم‌زاده، محمد و محمودی، فتانه. (۱۳۹۵). «واکاوی عوامل مؤثر بر روند طراحی و نگرش هنرمندانه در چهره‌پردازی تصاویر قابوس‌نامه»، نگره، شماره ۳۸، صص ۳۴-۴۹.
- نورایی، الیاس و یاور، مجتبی. (۱۳۹۲). «نسبت اخلاق و سیاست در اندیشه سعدی»، پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، شماره هجدهم، صص ۱۴۵-۱۷۰.
- یلمه‌ها، احمدرضا و رجیبی، مسلم. (۱۳۹۳). «تأثیرپذیری گلستان سعدی از آموزه‌های تعلیمی قابوس‌نامه». پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، شماره ۲۱، صص ۱-۲۸.
- یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۷). گلستان، مقدمه کتاب. تهران: خوارزمی.
- یوسفی، غلامحسین (۱۳۹۰). قابوسنامه، مقدمه کتاب. تهران: علمی و فرهنگ.